

TURKISTONDA 1916-YILGI MILLIY OZODLIK KURASHINING VUJUDGA KELISH SABABLARI VA SHART-SHAROITLARI

Shaymurzayev Jafar Isanmurot o'g'li,

Toshkent shahri Uchtepa tumani 81-IDUM tarix fani o'qituvchisi

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada Turkistondagi 1916-yilgi milliy ozodlik kurashining boshlanishi, kelib chiqish sabablari va shart-sharoitlari haqida so'z boradi. Qo'zg'alongning yakuni va tarixiy ahamiyati yoritib beriladi.

Kalit so'zlar: Rossiya imperiyasi, mustamlaka, uyezd, mahkama, milliy ozodlik harakati, komissiya, qishloq oqsoqollari, geopolitik manfaatlar, ma'muriyat, mingboshi, qozi

CAUSES AND CONDITIONS OF THE EMERGENCE OF THE NATIONAL LIBERATION STRUGGLE OF 1916 IN TURKESTAN

Shaymurzayev Jafar Isanmurot ugli,

History teacher of 81-IDUM, Uchtepa district, Tashkent city

ABSTRACT

This article talks about the beginning, causes and conditions of the 1916 national liberation struggle in Turkestan. The end of the uprising and its historical significance will be explained.

Key words: Russian empire, colony, burg, court, national liberation movement, commission, village elders, geopolitical interests, administration, mingbashi, judge

ПРИЧИНЫ И УСЛОВИЯ ВОЗНИКНОВЕНИЯ НАЦИОНАЛЬНО- ОСВОБОДИТЕЛЬНОЙ БОРЬБЫ 1916 ГОДА В ТУРКЕСТАН

Шаймурзаев Джафар Исанмурат угли,

Учитель истории 81-ИДУМ Учтепинского района города Ташкента

АННОТАЦИЯ

В данной статье говорится о начале, причинах и условиях национально-освободительной борьбы 1916 года в Туркестане. Будет объяснено окончание восстания и его историческое значение.

Ключевые слова: Российская империя, колония, уезд, суд, национально-освободительное движение, комиссия, старосты, геополитические интересы, администрация, мингбаши, судья

KIRISH.

Mustamlakachilik jabr-zulmining kuchayishi Rossiya imperiyasi Turkiston o'lkasini bosib olgach, mahalliy aholining milliy davlatchilik, ozodlik tuyg'ularini so'ndirishni asosiy vazifa deb hisoblagan.

Bu vazifani amalga oshirmay turib, o'z hukmronligini osongina saqlab bo'lmasligini podsho hukumati yaxshi bilardi. Har qanday mustamlakachi davlat harbiy va bosqinchilik yo'li bilan bosib olgan hududning boyliklaridan o'z manfaati yo'lida foydalanishga harakat qiladi. Turkistonda ham xuddi shu taxlitda ish yuritilib, o'lkani Rossiya imperiyasining asosiy xomashyo bazasiga aylantirishga kirishildi. O'lkada sanoat ishlab chiqarish rivojlana borib, kapitalistik munosabatlarga asta-sekin yo'l ochilayotgan bo'lsa-da, bu xalqning moddiy ahvolini yaxshilamadi, balki korxonalar xo'jayinlari, savdogarlar, amaldorlarning boyishiga yo'l ochib berdi. Yermulkning boylar va yirik savdogarlar qo'lida to'plana borishi kam yerli dehqonlarning, chorakorlarning ko'payishiga sabab bo'ldi. Sudxo'rlik mislsiz darajada avj oldi.

Qarz beruvchi kassa mablag'laridan faqat ayrim vositachilar — boylar, sudxo'rlar, savdogarlar va shunga o'xshash yulg'ichlar foydalanib, uni o'zlari xohlaganicha tasarruf qilishardi. Paxtani sotib oluvchilar dehqonning nihoyat darajada muhtoj bo'lib qolganidan foydalanib, kelasi yil hosiliga juda past narx belgilab, qarz berardi. Sudxo'r changaliga tushib qolgan dehqon xo'jalik mustaqilligidan mahrum bo'lib, qarz bergan kishi nimani buyursa, shuni ekishga majbur edi. Qarz va nasiyalardan foydalanish avj olgan sari dehqonlarning ahvoli tobora yomonlashib, qashshoqlikka yuz tutgan. Ular qarzlarni tufayli o'z yerlarini sotib yuborishga majbur bo'lgan.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Maqolani yozish davomida nazariy-deduktiv xulosa chiqarish, analiz va sintez, mantiqiylik tamoyillari qo'llanildi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR TAHLILI

Turkistonning mustamlakaga aylantirilishi nafaqat dehqonlarning, balki minglab oilaning tirikchiligini tebratib turgan hunarmand-kosiblarning ham ahvolini og'irlashtirdi. Rossiya sanoati tomonidan ishlab chiqarilgan uy-ro'zg'or buyumlari, ayniqsa, to'qimachilik mahsulotlari bilan O'rta Osiyo bozorlarining to'ldirilishi natijasida hunarmandchilikning ko'plab turlari inqirozga uchradi. Bu vaqtga kelib iqtisodiy qiyinchiliklar, yashash sharoitining yomonligi, soliqlarning ko'pligi, mehnat

majburiyatlarining og‘irligidan mahalliy aholining ahvoli yomonlashib ketdi. Bunday holat kambag‘allar safining yanada ko‘payishiga olib keldi. Bularning barchasi o‘lka xalqlarining siyosiy mustamlaka zulmiga tushishi, milliy davlatchilikning yo‘qotilishi va hukmron ma‘muriyat tomonidan har tomonlama kamsitilishiga sabab bo‘ldi.

Milliy ozodlik harakatlarining boshlanishi XIX asr oxirida iqtisodiy qiyinchiliklar va xalqning ma‘naviy jihatdan kamsitilishi, mahalliy urf-odatlariga zid bo‘lgan qarorlarning qabul qilinishi natijasida Turkiston Rossiya imperiyasining milliy ozodlik harakatlari avj olgan markazlaridan biriga aylandi. (O‘lkaning turli joylarida ko‘tarilib kelayotgan bu qo‘zg‘olonlarning harakatlantiruvchi kuchi, asosan, dehqonlar, shahar hunarmand-kosiblaridan iborat aholining kambag‘al qismi bo‘ldi. Bu harakatlarda vatanparvar ruhoniylar, milliy g‘ururini yo‘qotmagan mulkdorlar, savdogarlar ham ishtirok etdi. Mustamlakachilikka qarshi o‘lkaning turli joylarida norozilik chiqishlari bo‘lib turdi.

Jumladan, 1878-yili Mingtepada (hozirgi Marhamat tumani) mustamlakachilarning siyosiy va iqtisodiy zulmiga qarshi Yetimxon boshchiligida qo‘zg‘olon ko‘tarildi. Uni mustamlakachi hukumat kuch bilan bostirdi. 1879-yilning kuzida mahalliy aholi Farg‘ona viloyat boshqarmasi binosi oldiga ochiqchasiga norozilik bildirib yig‘ildi. Ular Marg‘ilon uyezdida soliq to‘plash noqonuniy tusga kirganiga qarshi chiqib, soliqlarning kamaytirilishini qat‘iy talab qildi. Qo‘zg‘olon kuchayib ketishi ehtimolini sezgan podsho hukumati komissiya tuzib, vaziyatni o‘rganishga kirishdi. Komissiya viloyatda paxta ekishning keng ko‘lamda avj oldirilishi, natijada boshqa muhim ekinlar keskin kamaygani bunga sabab bo‘lganini ma‘lum qilgan.

1880-yilning noyabrida aholi hamma soliqlarni to‘laganiga qaramay, Xo‘jand uyezdining boshlig‘i Xo‘jand va O‘ratepa tumanlaridagi aholidan qo‘shimcha yer solig‘i olinishini e‘lon qildi. Buning oqibatida sabr kosasi to‘lgan aholi Rahmonqulihoji, Mirkarimboylar boshchiligida odamlar uyezd boshlig‘ining mahkamasiga borib, adolatsiz soliqni bekor qilishni talab qildi. Bunga javoban boshliq mirshablarga namoyish rahbarlarini hibsga olishni buyurdi.

Talunchilik, soliqlar va jabr-zulm avjiga chiqqani sababli 1882-yilning boshlarida Namangan aholisi ma‘murlarga qarshi bosh ko‘tarib chiqdi. Bu safar ular uyezd boshlig‘ining uyini o‘rab oldi. Uyezd ma‘murlari harbiy bo‘linmani yordamga chaqirib, namoyishchilarni qattiq jazoladi. 1885-yilning yozida Farg‘ona vodiysida xalq qo‘zgonlari qaytadan avj olib, Andijonda Darvishxon boshchiligida qo‘zg‘olon ko‘tarildi. Endi qo‘zg‘olonchilar kurash usullarini o‘zgartirib, boylar va volost boshliqlarining qarorgohlariga hujum uyushtirdi. Shu yillarda qo‘zg‘olon birin-ketin butun viloyatga yoyildi. 1896-yilda Namangan uyezdining Oqsuv–Shahrixon

volostidagi Naymanchi, Ko'hna mozor, Langarbob qishloqlarida aholining mingboshilar saylovlaridagi noroziligi oshkora qo'zg'olonga aylanib ketdi.¹

Turkistonda podsho hukumatining hukmronligi, amalga oshirayotgan mustamlakachilik siyosatiga qarshi o'lkaning har bir joyida mahalliy aholi tomonidan turli ko'rinishdagi norozilik harakatlari olib borildi. Xalq harakatlariga qarshi jazo tadbirlarining kuchaytirilishi. Rossiya imperiyasining savdo-sanoat doiralari Turkiston o'lkasini har tomonlama, ayniqsa, iqtisodiy jihatdan qaram qilishda faol ishtirok etdi. Mustamlakachi hukumat dastlab ko'chirib keltirilganlar qishloqlarini o'zbek, qirg'iz, tojik qishloqlaridan ajratib, mustaqil bo'lishini ta'minlagan bo'lsa, keyinchalik bu qishloqlar va mahalliy qishloqlarni birlashtirgan volostlarga rahbarlarni mahalliy aholiga mansub bo'lmagan shaxslardan qo'ya boshlashdi. Ular orqali mahalliy aholi ustidan boshqaruv va nazoratni o'z qo'llariga to'liq olish mo'ljallangandi.² O'lka ma'muriyati qo'zg'olonlarning yangi to'lqin bilan kuchayib ketishidan doimiy ravishda xavfsirab turardi. General-gubernator mahkamasi maxsus bo'limining boshlig'i o'z ma'ruzasida "isyonga moyil" aholi vakillarini harbiy sudga berish va bu sud o'lim jazosini oshkora ijro etishi haqida fikr bildirdi. U xalqni qo'rquv va tobelikda ushlab turish o'lkada tartib hamda osoyishtalikni ta'minlashga qodir yagona vosita ekanini uqtirdi. 1892-yildan mustamlakachilar oddiy fuqarolarni ma'murlarga qarshilik ko'rsatgan taqdirda bevosita harbiy dala sudiga bera boshladi. "Gunohkorlar"ni ochiqchasiga qatl etish endilikda odamlarni qo'rqitish uchun mustamlakachilarga katta huquqlar berdi.³

Milliy-ozodlik harakatlarining ahamiyati XIX asr oxiridagi qo'zg'olonlarning umumiy xususiyatlari XIX asrning ikkinchi yarmidagi milliy-ozodlik harakatlari Turkiston o'lkasining podsho hukumati tomonidan istilochilik yo'li bilan bosib olinganini yana bir karra isbotladi. Istilo qilingan hududlar imperiyaning tarkibiga mustamlaka sifatida kiritilib, bu yerlarda imperiyaning siyosiy, iqtisodiy va geopolitik manfaatlarini birinchi o'ringa qo'ydi. O'lka arzon xomashyo bazasiga, Rossiyada tayyorlangan mahsulotlar uchun tayyor bozorga, uning aholisi esa arzon ishchi kuchiga aylandi. XIX asrning ikkinchi yarmida Turkiston o'lkasida olib borilgan milliy ozodlik harakatlari mahalliy aholining turli ko'rinishlardagi chiqishlarida o'z aksini topdi. Bularga asosiy sabab soliq va majburiyatlarning og'irligi, mahalliy boshqaruv vakillarining sotqinlarcha podsho ma'murlariga xizmat qilishi, Rossiya o'lkalaridan ko'chirib keltirilgan aholiga yangi ekin maydonlarining bo'lib berilishi, narx-navolarning oshib ketgani, turmush sharoitlarining yomonligi

¹ Абдурахимова Н. Л., Эргашев Ф.Р. Туркистонда чор мустамлака тизими. Тошкент: Академия, 2002. 154-156-бетлар.

² Ҳ.Зиёев Кўрсатилган асар 136-бет.

³ Чориев З. Туркистон мардикорлари: сафарбарлик ва унинг оқибатлари. 145-147-бетлар.

kabi holatlar tufayli ro'y berdi. Bundan tashqari mahalliy aholi uchun tibbiy xizmat ko'rsatishning yo'qligi, yangi ishlab chiqarish va texnologiyalarning faqat imperiya manfaatlariga xizmat qilishi ham tub joy aholi vakillarining ommaviy ravishdagi norozilik chiqishlarida ishtirok etishiga olib kelgandi.

XIX asrning o'rtalaridan boshlangan milliy-ozodlik harakatlari o'lkaning turli hududlarida to'xtovsiz tarzda davom etdi. Bu davrda bo'lib o'tgan milliy-ozodlik harakatlarining aksariyati ma'lum bir hududlarga tegishli bo'lsa-da, uning aks-sadosi butun o'lka bo'ylab tarqaldi. Har bir qo'zg'olon boshqa joylarda ham norozilik chiqishlarining ko'tarilishiga hamda u yerdagi aholini ozodlik uchun mustamlakachilarga qarshi kurash olib borishiga ruhan ta'sir ko'rsatdi. Qo'zg'olonlar bostirilgani bilan uning ishtirokchilari o'lkaning turli hududlariga qochib borib, o'z harakatlarini davom ettirdi.

Qo'zg'olonlarning ahamiyati XIX asrning ikkinchi yarmida bo'lgan milliy ozodlik harakatlarida o'lka xalqlarining deyarli barchasidan vakillar ishtirok etgani bilan ahamiyatga ega.

XULOSA

Shu bilan birga qo'zg'olonlarda aholining turli tabaqa vakillari, ya'ni dehqonlar, hunarmandlar, din ulamolari, qishloq oqsoqollari, mingboshilar, qozilar va hatto katta mulk egalari, savdogarlar ishtirok etishgan. Bu qo'zg'olonlarda podsho hukumati o'lka tub aholisining mustaqillik va ozodlik yo'lidan qaytmasligini, har qanday jabr-zulm, kuchli nazorat va qattiq jazolar ularni ezgu niyatlaridan chekintirmasligini tushunib yetdi. Mustamlakachi hukumat o'lkani qo'ldan chiqarmaslik uchun ehtiyotkor va vazmin siyosat olib borish kerakligini anglab, kelgusida qo'zg'olonlar ko'tarilmasligi uchun har tomonlama ish ko'rishga harakat qildi. XIX asrning ikkinchi yarmidagi milliy-ozodlik harakatlari vatanimiz tarixida milliy mustaqillik va ozodlik kurashi sifatida muhim o'rin tutadi. Bu davrdagi milliy-ozodlik harakatlari Po'latxon, Qurbonjon dodxoh, Yetimxon, Darvishxon, Muhammad Ali eshon kabilar boshchiligida bo'lib o'tdi. XIX asrning ikkinchi yarmidagi milliy-ozodlik harakatlarida Turkiston aholisining siyosiy, ijtimoiy, iqtisodiy va milliy-ozodlik uchun kurashlari o'zaro birlashgan holda sodir bo'ldi.

Xulosa qilib aytganda, XIX asrning ikkinchi yarmidagi milliy-ozodlik harakatlari o'lka aholisining ijtimoiy holati, milliy kelib chiqishidan qat'i nazar, vatan mustaqilligi, yurt ozodligi, xalq erkinligi barchaning umumiy maqsadi ekanligini anglatadi. Qo'zg'olonlar xarakteriga ko'ra milliy-ozodlik ko'rinishida yuz berdi, chunki bu qo'zg'olonlarning asosiy kuchi keng xalq ommasi bo'lib, ular mustamlakachilik tartiblariga qarshi mardonavor kurash olib bordi. Ular yurtning

haqiqiy fidoyi farzandlari ekanliklarini amalda isbotladi va jasoratlari bilan Vatan tarixi sahifalaridan munosib o‘rin egalladi.

Bu o‘lka hayotida, keng xalq ommasi o‘rtasida yuqori nufuzli din peshvolari, diniy muassasalar va ta‘lim maskanlarida ish olib boradigan mutasaddilarning keskin noroziligini keltirib chiqardi. Norozilik harakatlariga o‘lka ma‘muriyatining mahalliy xalq manfaatlaridan imperiya manfaatlarini ustun qo‘yuvchi siyosat olib borishi, tub aholi yashash sharoitlarining yomonligi, soliqlarning ko‘pligi, amaldorlarning poraxo‘rligi va o‘z mansabini suiiste‘mol qilishlari, to‘lovlar hamda majburiyatlarning og‘irligi kabilar sabab bo‘ldi. Maorif, tibbiy xizmat, obodonchilik ishlari qarovsiz bo‘lib, ularga hukumat tomonidan mablag‘ ajratilmagan. Bunday salbiy holatlar mahalliy xalqlarning mustamlakachilarga nisbatan nafratini oshirib, ularga qarshi g‘alayon va qo‘zg‘olonlar ko‘tarishiga olib keldi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI (REFERENCES)

1. Mirziyoev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan quramiz. – T.:O‘zbekiston, 2017.
2. Haydarov X., Jizzax viloyati tarixi, Toshkent, 1996-yil.
3. Choriyev 3., Turkiston mardikorlari: safarbarlik va uning oqibatlarini (1916—1917), Toshkent, 1999-yil.
4. Ziyayeva D., Turkiston milliy ozodlik harakati, Toshkent, 2000-yil.
5. Ziyoyev H., Turkistonda mustaqillik uchun kurashlar tarixi, Toshkent, 2001-yil.
6. Ганин А. В. Последняя полуденная экспедиция Императорской России: Русская армия на подавлении туркестанского мятежа 1916—1917 гг. // Русский сборник. Исследования по истории России. Ред.-сост. О. Р. Айрапетов, Мирослав Йованович, М. А. Колеров, Брюс Меннинг. М., 2008. С. 152—214.
7. Булдаков В., Леонтьева Т. Война, породившая революцию: Россия, 1914—1917 гг.. — Москва, 2015.
8. The Revolt of 1916 in Russian Central Asia, Edward Dennis Sokol, 1954, 2016.